

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső*

Kolozsvár

Közigazgatás a 16. századi református egyházban III.

Családlátogatás és esperesi vizitáció

A zsinatokhoz fűzött bevezetőben utaltunk Zepper felosztására, miszerint az egyházkormányzásnak két része van: a gyűlés (*synodus*) és az ellenőrzés (*visitatio*), és mindkettőnek megvannak a fokozatai. Alább az egyházigazgatás második összetevőjét ismertetjük. Az egyházlátogatások részletezésére tehát csak azután kerít sort, miután ismertette az egyes kormányzati szintek működési elveit és gyakorlatát. Természetesen a legalsó szinttel, vagyis a gyülekezeti családlátogatással kezdi.

A családlátogatás (*visitatio domestica*)

A családlátogatás hasznát és szükségét illetően a látogatások közül ez a legfontosabb, mert a lelkész szolgálata ezzel lesz teljes. Feladata ugyanis nem merül ki csupán csak a heti egy vagy két igehirdetésben, miként egyesek gondolják, hanem ahogyan Mithridas, Pontus királya – mint mondják – megtanulta az uralma alatt lévő huszonnégy nemzet nyelvét, hogy tolmács nélkül értekezhessen velük, vagy ahogyan Cyrus perzsa király név szerint ismerte hatalmas serege mindegyik kato-

* Buzogány Dezső (Szederjes, 1957) 1990-től oktat erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet a Kolozsvári Protestáns Teológián. 2001-től a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán is tanít, ahol doktorátusvezetési jogú professzor. Doktori címet 1992-ben szerzett Budapesten. Kutatóprogramban vett részt az Amerikai Egyesült Államokban (1992–1993). Több hazai és külföldi kutatási projekt irányítója; létrehozta a Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoportot. 2005-ben Szöulban volt vendégtanár, előadásokat tartott az AEÁ-ban és Európa országaiban; az MTA köztestületének tagja, a National Geographic Társaság tiszteletbeli és több magyarországi folyóirat szerkesztőségi tagja; a hazai oktatásügyi minisztérium több bizottságának tagja. Elindított és szerkeszt három egyháztörténeti sorozatot (több mint 30 kötet): Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania. 2017. nov. 30-án a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki.

náját, hogy névkiáltó nélkül is nevükön szólíthassa, vagy ha kell, harcra buzdíthassa őket,¹ éppen így a lelkésznek is feladata, hogy az összes hallgatóját, akiket hűséges gondviselésére bíztak – és akiket ő a Szentháromság előtt tett nyilvános és ünnepélyes fogadalommal felvállalt, s akikről egyszer majd Jézus Krisztus féltelmetes ítélőszéke előtt számot kell adnia –, egyen-egyenként pontosan megismerje, és ne csak az arcukat, hanem a lelküket is, vagyis teljesen és alaposan ismerje tanbeli előmenetelüket, természetüket, erkölcsüket és társalgásukat, a hitükön és életükön esett foltokat, külső sikereiket és minden más olyan dolgot, amely a lelkigondozáshoz tartozik.²

Tudnia kell, hogy mikor szükséges ismeretet átadnia nekik, mikor kell feddnie, utasítania, helyes útra térítenie vagy vigasztalnia őket, és nemcsak nyilvánosan, a gyülekezet közösségében, hanem egyen-egyenként magánosan is.³ Azonban hivatala eme legfontosabb feladatát soha sem lesz képes ellátni, ha elhanyagolja a családlátogatást, ha közvetlenül és – mint mondják – belsőleg, mintegy a bőre alá bújva mindenkit személyesen meg nem ismert.⁴ Milyen sokszor megtörténik, hogy egyesek öregség miatt, mások hosszú betegség vagy a test egyéb nyomorúságai miatt már nem képesek látogatni az istentiszteletet, holott Isten ígéjének

¹ „Neque enim illi rerum suarum satagerunt, quemadmodum multi existimant, si hebdomadam una atque altera concione ad populum e suggestu defuncti sunt; sed quemadmodum Mithridatem, Ponti regem, duarum et viginti gentium, quae ejus imperio suberant, linguas didicisse ferunt, ut sine interprete suos audire et alloqui posset; quemadmodum de Cyro etiam, Persarum rege, literis, memoriaeque proditum est, quod in exercitu suo, quem numerasissimum habuit, omnia singulorum militum nomina noverit, adeo, ut sine monitore quemvis salutaret, et, si opus erat, nominatim quoque ad virtutem hortaretur.” *De Politia Ecclesiastica sive Forma, ac Ratio Administrandi, et Gubernandi Regni Christi, quod est Ecclesia in his Terris. Demonstrata ex Forma et Facie Primitivae Ecclesiae, per Apostolos Fundatae; et Illustrata ex Decretis Conciliorum, Historiis Ecclesiasticis, Monumentis Patrum Ecclesiasticorum, et Imp. Constitutionibus.* Opera et Studio Wilhelmi Zepperi, Verbi Divini in Ecclesia Herbornae Ministri. Herbornae, Ex Officina Christofori Corvini. MDXCV, 514.

² „Ita pastoris quoque est, ut auditores suos omnes et singulos, quos in suam curam et fidem, publico et solenni juramento et stipulatione, coram sacrosanctae Trinitatis facie suscepit, et de quibus ad tremendum illud Jesu Christi tribunal respondere ipsum aliquando oportet, noverit exacta, idque non tam de facie, quam de animo, hoc est, ut ipsorum in doctrina profectam, ingenium, mores, et conversationem, naevos, quibus in doctrina vel vita laborant, fortunam externa, aliaque id genus, quae ad curam pastoraalem pertinent probe cognita et perfecta habeat.” Uo. 514–515.

³ „Sciat, quando correctio, quando denique consolatio, non publice tantum in coetu ecclesiae, sed singulis etiam privatim et domatim adhibenda sint.” Uo. 515.

⁴ „Hunc vero officii sui principalem scopum nunquam assequuntur pastores, visitationibus domesticis neglectis, et nisi familiariter, atque, ut dicitur, intus et in cute auditores suos singulos norint.” Uo. 515.

tanítására, építő erejére és vigasztalására igencsak nagy szükségük lenne?⁵ Ezért az ige szolgálói látogassák végig egyházközségüket, házanként minden egyes családot, évente legalább egyszer – ha ezt kétszer nem teszi lehetővé számukra a közösség mérete –, még hozzá télen, hogy mennél többen otthon legyenek, hiszen nyáron vagy az év más szakában elvonja őket a mezei munka.⁶ Ilyenkor kérje számon a szülőktől, a gyermekektől és az egész családtól a keresztyén káté egyes fejezeteit, a hit lényegét és a hitvallást, továbbá alaposan kérdezze ki, hogy evés előtt és után, reggel és este imádkoznak-e, műhelyeikben énekelik-e zsoltárokat, olvassák-e rendszeresen a Biblia és a káté valamelyik részét, gyakorolják-e a kegyességet, rész vesznek-e figyelmesen az istentiszteleten és a katekizáción, gyakran élnek-e az úrvacsorával, a szülők kikérdezik-e a gyermekektől a templomi prédikáció tartalmát, hogyan élnek együtt mint házastársak, teljesítik-e a gyermekek helyes oktatásában vállalt feladatukat, jó példát mutatnak-e nekik a kegyesség gyakorlásával és életükkel, hogyan viselkednek a gyermekek a szülőkkel, a cselédek a ház urával, milyen viszonyban vannak a szomszédokkal, vannak-e anyagi gondjaik, szegények-e, munkájukat szorgalmasan végzik-e, van-e fizetésük, és egyéb hasonló dolgot.⁷

Azért, hogy az efféle látogatás ne legyen üres formáság, hanem a lelkész azon igyekezzék, hogy a látogatás elérje célját, és kimenetele eredményes és hasznos legyen, alaposan tudakolja meg a gyülekezet vénjeitől (tulajdonképpen a presbiterektől), hogy külön-külön mindegyik családnak mire van szüksége, és miféle

⁵ „Quoties item fit, ut alii, vel nimia et efoeta senecta, alii morbis diuturnioribus, alii aliis corporis defectibus impediti, coetus ecclesiae publicos frequentare nunquam possint, cum tamen verbi divini doctrina, institutionibus et consolationibus omnium maxime illi opus habeant?” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 515.

⁶ „Verbi itaque ministri, partitis ac divisus inter se operis, ecclesias suas quotannis semel ad minimum, si propter parochiarum amplitudinem bis fieri nequeat, et quidem hyberno tempore, quo major et melior familiarum, in pagis praecipue, copia esse potest, quam aetate, aut aliis anni partibus, cum circa labores rusticos occupati, domo saepius absunt, domatim, ac per singulas familias visitabunt.” Uo. 520.

⁷ „A parentibus, liberis, et familia capita catecheseos Christianae, fideique rationem et confessionem exigent; an preces matutinas, et vespertinas, ante et post mensam concipiant, psalmodiam Christianam in officinis suis, Bibliorum, et partis cujusdam catechismi ordinariam lectionem, aliaque pietatis exercitia usurpent; an diligenter coetibus sacris, et catechisationibus intersint, sacra coena frequenter utantur, et num parentes a liberis conciones in templo auditas exigant; quomodo conjugibus inter se conveniant; an officium in recte educandis liberis faciant, et bono illis exemplo suo ad pietatem, et vitae honestatem anteambulones sint et praeceant; quomodo sese liberi, et reliqui domestici, cum erga parentes et dominos, tum erga se invicem gerant; quomodo cum vicinis singulae familiae vivant; an rerum penuria premantur, et egeant; an opificia sua manuarum diligenter exercent, et pensi aliquid habeant, et quae id genus alia sunt, diligenter sciscitabuntur et explorabunt.” Uo. 520.

javítás lenne kívánatos. Hívja fel nyilvánosan is a gyülekezet figyelmét, hogy amennyiben ismernek valakit, aki rászolgál a feddésre vagy a javításra, de akit ők maguk vonakodnak megfeddni, hozzák tudomására, biztosítékot adván, hogy a dolog háttérben nem áll semmiféle személyes indulat, hanem őszinte és tisztá szívvel egyedül csak Isten dicsőségét, a megjavítást és a felebarát üdvösségét tartják szem előtt, és azt, hogy Krisztus országában megszűnjenek a botránnyok.⁸ Ha pedig a szülőket keményebben kellene megfeddni és megdorgálni, őket félre kell hívni a gyermekektől és az egész családtól, és úgy kell ezt elvégezni, hogy a ház népe előtt se tekintélyük, és tiszteletük ne csorbuljon, se a látogatás célja és rendeltetése ne szenvedjen kárt. Amennyiben az idő és a körülmények lehetővé teszik, és nem jár különösebb megerőltetéssel és fáradsággal, két vagy három család esetében a látogatást össze lehet kapcsolni katekizációval is. A különféle gyanúsítások elkerülése végett pedig, amelyek elsősorban a szemérmertlenség, a tivornyzás és az összejátszás kapcsán merülnek fel, és hogy semmiféle rágalomnak ne adjanak alapot, a gyülekezet lelkésze vegye maga mellé kísérlőnek valamelyik idősebb tanácsstagját, és vele együtt látogassa a családokat, vagy rendelje fel a templomba tetszés szerint valamelyik családot.⁹

A rendkívüli látogatás (*visitatio specialis*)

Ezzel a meghatározással indítja: ahogyan családlátogatásnak azt nevezzük, amikor az egyházközség lelkésze és valamelyik idős tanácsstag mint kísérlő meglátogatják az egyházközség külön-külön mindegyik családját, úgy rendkívüli látogatásnak azt nevezzük, amelyet az egyházi körzetben (egyházmegyében, *classis*) a felügyelő végez maga mellé véve kísérlőnek a hatóság helyi képviselőjét, és vele együtt végiglátogat minden egyes olyan gyülekezetet, amely az ő gondjaira van

⁸ „Utque hae visitationes non lusorium aliquid sint, sed suos fines et effectus et dexterius consequantur, ministri seorsim atque privatim, quid in singulis familiis desiderentur, et correctione opus habeat, senioribus sciscitabuntur. Ecclesiam etiam publice monebunt, ut si reprehensione et emendatione dignum in alio quopiam norint, de quo ipsi admonitiones suscipere vereantur, in sinum ministri hoc ipsum deponant; hac tamen cautela adhibita, ne hic affectibus aliquid detur, sed Dei tantum gloria, emendatio et salus proximi, utque scandalis in regno Christi remedium adhibeatur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 521.

⁹ „Utque temporis ratio habeatur, possunt, pro re nata, et ubi minus laborandum atque sudandum videbitur, duae aut tres familiae in catechisationibus praesertim conjungi. [...] Ad varias autem suspiciones, impudiciae cumprimis, comessionum et quarumcunque collusionum evitandas, utque nulla calumniis rima pateat, minister ecclesiae non solus, sed seniore quopiam comitatus et stipatus, aedes, atque familias frequentabit; vel arbitrarie in templum familias convocabit. Uo. 521–522.

bízva.¹⁰ Miután felhozott jó néhány bibliai lókust igazolásul, és példa gyanánt megemlítette az ősi egyház több zsinatának a végzését is, rátér a vizitáció lebonyolítására.

A rendkívüli (egyházmegyei) vizitáció folyamata és módja ugyanaz, mint a generális vizitációé. A kettő között csupáncsak annyi a különbség, hogy az előbbit a körzet felügyelője (*Inspector*) és a területi hatóság képviselője végzi, az utóbbit pedig a közzsinatba delegált felügyelők közül néhányan, és az udvari tanácsosok. Továbbá, ahogyan a rendkívüli vizitáció alkalmával egyen-egyenként mindegyik egyházközségben elszámoltatják a lelkészt, a tanítót, a presbitereket, a diakónusokat és az egyházi vagyon kezelőit, úgy a generális vizitáció során mindezek mellett még a felügyelők és a hivatalos személyek szorgalmát, hűségét és munkáját is megvizsgálják.¹¹

A harmadik könyv 11. szakaszában Zepper a vizitáció egész folyamatát részletezi. A gyakorlati kivitelezés leírására az ótestamentumi, az újtestamentumi és az ősegyházi példák felsorolása után kerít sort. Ahogyan régen a keresztyén hatóság elrendelhetette a tartományi vagy rendkívüli zsinatokat, úgy ma is általános vizitációt rendelhet el a vidék vagy a tartomány mindegyik egyházközségében egyen-egyenként. Ezen nemcsak az egyházközségek állapotát, ügyintézését és igazgatását ellenőrizték, hanem az egyházkormányzás alsóbb szintjét is, megjavítván Isten ígéjével és a részszinatok határozataival és utasításaival a kihágásokat. Az efféle vizitációnak hatalma van megvizsgálni azt, hogy milyen állapotban van az egyházi és az iskolai tanítás, a sákramentumok kiszolgáltatása, a szertartás ügye, a fegyelem, vagyis az egyház élete, a szegények között végzett szeretetszolgálat, az egyház mindenféle anyagi java; továbbá hogyan végzik munkájukat és járnak jó példával mások előtt a lelkészek, vagyis az ige szolgálói, a tanítók, az öregek tanácsának tagjai, a diakónusok, a háznagyok, vagyis a gondnokok, az egyházfik; milyen előmenetelt tettek az isteni ige lényegének megértésében és a keresztyén

¹⁰ „Quemadmodum domesticae visitationes sunt, quas pastor ecclesiae, adjuncto sibi seniore quopiam, in sua ecclesia domatim, vel per singulas familias exercet, ita speciales sunt, quas Inspector, adjuncto sibi officinario politico loci, in classe, cujus ipsi comissa est cura, per omnes et singulas ecclesias peragit.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 522.

¹¹ „Actiones autem specialium visitationum, illarumque ratio et modus prorsus eadem sunt, cum generalium visitationum actionibus. Neque enim inter has et illas visitationes aliud est discriminis, quam quod speciales abInspectore classis et officinario territorii illius politico; generales vero ab aliquot ex synodo particulari deputatis Inspectoribus, et consiliariis aulicis peraguntur. Deinde quemadmodum speciales visitationes in singularum ecclesiarum pastores, paedagogos, presbyteros, diaconos, et bonorum ecclesiasticorum procuratores; ita generales praeter hos omnes et singulos, etiam in ipsorum Inspectorum et officiariorum diligentiam, fidem et operas inquirunt.” Uo. 524.

életforma gyakorlásában a felnőttek, a gyermekek, a diákok és a katekumenusok; végül hatalmában áll kijavítani minden előállt rendtelenséget.¹²

A vizitáció alatt legyen egyedi és általános vizsgálat egyaránt. Az egyedi során egyes személyeket és az egyházi ügyintézés vezetőit, az általános során pedig az egész egyház állapotát és az egyház mindegyik tagját kell megvizsgálni. Egyénileg kell ellenőrizni, hogy a lelkésznek van-e valamiféle kívánsága szolgálata minden területét és presbitereit, továbbá az egyházi ügyintézés és hallgatóit illetően; és viszont: van-e a presbitereknek elvárása az egyház lelkésze iránt, harmadsorban a lelkészeknek és a presbitérium tagjainak, vagyis az egész presbitériumnak a tanítók, a hatóság képviselői, a városi és falusi előjárók, nemkülönben az úgynevezett esküdtek iránt. Az általános ellenőrzés során kérdezzék meg és ellenőrzik az egész presbitériumot, vagyis a lelkészeket és a presbitérium laikus tagjait az egész egyházközségről, ennek állapotáról és helyzetéről, a szegényekért végzett diakóniai szolgálatról, az egyházközség javairól és épületeiről.¹³

Azért pedig, hogy a vizitáció során a dolgok ékesen és szép renddel történjenek, és a vizitáció időt is takarítson meg, a lelkészeknek még vasárnap előtt levélben jelezzék, hogy egyházközségüket a hét melyik napján fogják meglátogatni. Azért kell ezt megtenni, hogy a lelkész a vasárnap délelőtti istentisztelet után tájékoztassa a vizitáció napjáról a tanítókat, a presbitereket, a diakónusokat, az egyházközség háznagyait, az egyházfikat, a diákokat és a katekumenusokat, sőt az egész gyülekezetet is, buzdítván őket, hogy a kijelölt napon és órán minél nagyobb számban jelenjenek meg a templomban. Egyben figyelmeztesse is őket, hogy amennyiben távol maradnak és hiányozni fognak, a hatóság fogja majd őket

¹² „Tota autem harum visitationum vis in exploratione consistit, quomodo doctrina in ecclesiis et scholis, administratio Sacramentorum, et tota Ceremoniarum ratio, disciplina, seu vita ecclesiae, et pauperum diaconia, omniaque in genere bona ecclesiastica sese habent; quomodo pastores, seu verbi ministri, paedagogi, seniores, diaconi pauperum, aediles seu oeconomi ecclesiastici, et aeditui officium faciant, inque vita sese praestent; quid item in doctrinae verbi divini intellectu sincero, et vita Christiana adulti et pueri, scholastici et catechumeni proficiant; omnesque quae hic sese offerunt ἀταξίαν corriganur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 528.

¹³ „Quo quidem nomine primum particulares, deinde generales inquisitiones fieri atque suscipi oportebit. Particulares, quae certas quasdam personas, et primaria in ecclesiae administratione membra; generales vero, quae ecclesiae totius constitutionem, omniaque illius membra concernunt et attingunt. Particulariter quidem ecclesiae ministri, cum de officii sui partibus omnibus ipsi; tum de presbyteris etiam suis, denique quid ipsi in tota sua ecclesiastica administratione, inque auditoribus potissimum desiderent; presbyteri vicissim de ecclesiae ministris; tertio ministri verbi et seniores, adeoque totum presbyterium conjunctim, de paedagogis, et officariis politicis, praetoribus urbanis et paganis, item juratis, ut vocant; generaliter vero totum presbyterium, hoc est, ministri verbi et seniores, de universa illa ecclesia, illiusque ratione et constitutione, de pauperibus, ipsorumque diaconia, de bonis et aedibus ecclesiasticis, interrogabuntur, atque explorabuntur.” Uo. 528–529.

felelősségre vonni. A lelkész ugyanakkor emlékeztesse a település lakosait: a hátralevő napokban alaposan fontolják meg magukban, hogy egyházközségük állapotáról és a vele kapcsolatos dolgokról mit tárnak majd a vizitáció elé, továbbá buzdítsa a gyülekezetet, hogy a vizitáció napján jelenjenek meg a könyörgésen, hogy a vizitáción jelen lévő Isten vezérelje ezt neve dicsőségének növelésére, Krisztus közöttük lévő országának megtisztítására, megtartására és terjedésére, mindannyiuk üdvösségére.¹⁴

Az ellenőrző bizottságnak tanácsos a vizitáció előtti nap előestéjén megérkeznie az előre kijelölt helyre. Így már azon az estén és a rákövetkező nap reggelén, még a település lakóinak egybeseregése előtt fogadhatják számadásra a lelkészt és a társlelkészeket, ha vannak, illetve a tanítót. Ezzel időt és költséget spórolhatnak meg.¹⁵

* * *

According to Wilhelm Zepper, church government has two distinctive responsibilities: the meeting (*synodus*) and the inspection or control (*visitatio*). The visitation of the members of a congregation (*visitatio domestica*) is the most useful and most important of all kinds of visitations in the Church. The duty of the local minister is not only to preach from the pulpit once or twice a week. He needs to know the members of his congregation personally. These personal meetings also belong to the area of pastoral care. Some congregation members could be prohibited to participate in the regular church service due to some kind of illness or weakness. They would, nonetheless, need to be strengthened by the word of God considering their special condition. The official visitation (*visitatio specialis*) of the inspector (dean) of the classis should take place at least once a year. The dean inspecting the life of the church is accompanied during these visitations by a few colleagues and the local state authority.

Keywords: Wilhelm Zepper, meeting (*synodus*), visitation of congregation members (*visitatio domestica*), official visit (*visitatio specialis*).

¹⁴ „Pastores sua singuli ecclesias de die, quo adfuturi sint visitatores, post concionem diei Dominici matutinam, certiores faciant; paedagogos, seniores, diaconos, aediles ecclesiasticos, aedituos, scholasticos et catechumenos, totamque adeo ecclesiam, ut ad dictum diem et horam frequentes, omnes et singuli adsint, hortentur; hac interminatione interposita, in absentes, qui que subducere sese deprehendantur, magistratum dignis modis animadversurum; singulos in suis oppidis, pagis et villis, de statu ecclesiae, et quid de rebus huc pertinentibus, in sinum visitorum deponendum existiment, diligenter interea cogitare commonefaciat; ad preces denique ecclesiam hortetur, ut Deus instantem visitationem, ad nominis sui gloriam, regni Christi inter ipsos repurgationem, conservationem et propagationem, omniumque ipsorum salutem dirigere dignetur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 529.

¹⁵ „Pridie vero diei dicti visitatores in loco destinato apud pastorem sub vesperam divertere consultius est. Sic enim et illo vespere, et sequentis diei matutino tempore, antequam tota ecclesia ex variis oppidis, pagis et villis confluat, temporis et sumtuum rationem habita, tum pastore, ejusque, si quos habet, collegis, adde et paedagogii, tractanda accipere.” Uo. 529–530.